

ОЛЬВІЙСЬКИЙ ДЕКРЕТ НА ЧЕСТЬ КАЛХЕДОНЦЯ І ДЕЯКІ ПИТАННЯ ОЛЬВІЙСЬКО-КАЛХЕДОНСЬКИХ ВЗАЄМВІДНОСИН

У статті розглянуто новий проксенічний декрет з Ольвії на честь невідомого по імені жителя Калхедона. Роль цього міста у торговельних відносинах Ольвії з містами Середземномор'я визначається його стратегічно важливим географічним розташуванням.

Ольвія займає перше місце серед античних держав у Північному Причорномор'ї за кількістю проксеній — державних декретів на честь іноземних купців, в яких останнім надавались різноманітні пільги, а нерідко і почесне громадянство. Проксенії є цінними епіграфічними джерелами, іноді єдиними, в яких документально зафіксовано конкретні торговельно-економічні зв'язки Ольвійського поліса з різними еллінськими державами.

Більшість таких почесних декретів, переважно у фрагментах, знайдено у процесі розкопок Східного теменоса, переважно на території святилища Аполлона Дельфінія. Саме таке розташування цих епіграфічних пам'яток дало змогу його дослідникам О.М. Карасьову і О.І. Леві вважати, що тут знаходився «кам'яний архів» Ольвійського поліса¹. Безумовно, традиція встановлення почесних декретів й інших написів на кам'яних плитах поблизу храму Аполлона Дельфінія була запозичена ольвіополітами з їхньої метрополії — Мілета, де у Дельфініоні зберігались численні й різноманітні постанови, що дало всі підстави назвати його «державним архівом»². Варто зазначити, що саме у цьому архіві тривалий час зберігалась і досить відома ісополітія, укладена в останній третині IV ст. до н. е. між Мілетом і Ольвією.

На відміну від Східного теменоса, у Західному, у святилищі Аполлона Іетроса, знайдено лише два лапідарних написи. Перший з них є унікальною присвятою Аполлону Іетросу, володареві Іетрії, від ольвіополіта Ксанфа другої чверті V ст. до н. е., яка була вирізьблена на мармуровому постаменті для бронзової триніжки або невеликої статуї цього бога³. Від другого напису зберігся частково фрагмент проксенії, розгляду якої присвячена ця стаття⁴.

Умови його знаходження у змішаному культурному шарі, фрагментованість і одиничність дають підстави допускати, що цілий декрет спочатку було встановлено у святилищі Аполлона Дельфінія, де стояли й інші ольвійські декрети, а до Західного теменоса випадково потрапив лише його уламок.

Від напису дійшла невелика права частина мармурової плити заввишки 8,1—10 см, завдовжки 14,9—18,7 см, завтовшки 8—10 см. Літери чіткі, переважно вирізьблені ретельно, порівняно глибоко врізані в мармур (див. рисунок). Висота літер загалом — від 1 (один омікрон) до 1,2—1,3 см (епсилон, ню, гамма й інші). Частково збереглися шість рядків напису.

Текст: ΙΚΟΥ(?) ΚΑΛΧΗ
[ΔΟΝΙΩ] ΑΥΤΟΙ ΚΑΙ ΕΓΓΟ
[ΝΟΙΣ ΠΡ]ΟΞΕΝΙΑΝ [ΚΑΙ] ΠΟ
[ΔΙΤΕ]ΑΝ ΑΤΕΛΕΙΑΝ [ΠΑ
Ν] ΤΩΝ ΧΡΗ[ΜΑ]ΤΩΝ
ΩΝ ΑΝ] ΑΥ[ΤΟΙ]

Переклад: ... калхедонцю, йому самому і нащадкам його проксенію і право громадянства, звільнення від мита на всі товари...

Ім'я й патронімік у проксенії не збереглися, лише від останнього на плиті частково простежуються нижні кінці, очевидно, чотирьох літер. У такому разі реконструкція імені може бути лише гіпотетичною і багатоваріантною. Незважаючи на те що від демотікону залишилося тільки п'ять початкових літер, його

Фрагмент проксенії калхедонцю

відновлення як ΚΑΛΧΗΔΟΝΙΩΙ навряд чи може викликати будь-який сумнів. В окремих місцях на плиті є дрібні сколи і потертості, внаслідок чого деякі літери зовсім збиті або простежуються частково: так, *альфа* не має горизонталі в першому слові ΚΑΙ, а друге ΚΑΙ майже повністю знищене. Проте, згідно з численними аналогічними текстами проксенії, і цю частину напису можна повністю реконструювати.

Напис було вирізьблено на відносно тонкій мармуровій плиті з охайно відполірованими лицьовою поверхнею і бічними краями. Враховуючи лаконізм проксенічної формули і її майже повну ідентичність ольвійським декретам IV ст. до н. е. на честь месембрійця Херігена, сина Метродора (IOSPE I² 20), орхоменця (з Аркадії) Арістандра, сина Мелісса (НО. 4), афінян Ксантіппа, сина Арістофонта, і Філополіда, сина Філополіда (НО, 5), гераклеотів Феοφана й Арісти, синів Феοπροпа (НО, 6), істрійця Феοдота, сина Діонісія (НО, 7), можна вважати, що плита була трохи розширена донизу й увінчана фронтоном із трьома схематизованими акротеріями.

З декретом на честь орхоменця другої чверті IV ст. до н. е. проксенію калхедонцю дещо зближує також палеографія, хоча перший відрізняється більшою охайністю і ретельністю, проте в обох дуже подібні такі літери, як *ксі* з перехрестям, *енсілон* з укороченою середньою гастрою, великі *омікрон*, *омега*, *пі* зі вкороченою другою гастрою, чіткі *лямбда*, *альфа*, *тау*, *ро*, *йота* ⁵.

Проте варто зазначити, що лише у проксеніях афінянам середини — третьої чверті IV ст. і калхедонцю вжито незвичну для написів Північного Причорномор'я заміну *каппи* на *гамму* в слові ΕΓΓΟΝΟΙΣ замість ΕΚΓΟΝΟΙΣ.

Уточнити датування декрету дає змогу також аналіз сукупності привілеїв, які ним надавалися. Так, другим після проксенії привілеєм у декреті є право громадянства, яке засвідчено проксенічними декретами Ольвії лише з другої половини IV ст. до н. е., тоді як у дещо давніших він ще не згадується. Окрім того, калхедонцю, як і всім іншим торговцям, відомим з ольвійських проксеній другої половини IV ст. до н. е., право на спадковість привілеїв узаконене в преамбулі, а в декретах першої половини того століття воно або зовсім відсутнє, або ж стоїть у кінці напису ⁶.

Очевидно, близьким до нашого є датування цієї проксенії Ю.Г. Виноградовим. Так, дослідник згадує її в списку проксеній і присвятних написів Ольвії класичної епохи (початок V ст. — 330 рр. до н. е.) без уточнення конкретнішої дати ⁷. За сумою наданих калхедонцю привілеїв, проксенію можна зарахувати до третього типу, до якого включено проксенії IV ст. до н. е., згідно з класифікацією Виноградова ⁸.

Проксенії другої половини IV ст. до н. е. були досить подібні за формулами, загальним змістом і кількістю наданих полісом привілеїв. На початку напису

стояли стандартні вирази: ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗΙ ΟΛΒΙΟΠΟΛΙΤΑΙ ΕΔΩΚΑΝ: «У добрий час! Ольвіополіти надали...»⁹ (пор.: НО. 5—9, 13—14). Далі вказували ім'я, патронімік, демотикон, після чого зазначалося про спадковість привілеїв і які саме вони були. У той час надавали такі головні привілеї, які ставили в написах за стандартною послідовністю: 1) проксенія (право на гостинність); 2) політія (право громадянства); 3) ателія (податкові пільги, аж до повного звільнення від податків); 4) асілія або асфалія (особиста і майнова безпека під час миру і війни). Лише в одному випадку, у проксенії істрійцю Феодоту, сину Діонісія (НО, 7), після політії додавався ще й п'ятий привілей — проедрія (надання почесного місця під час календарно-релігійних свят, найчастіше з проведенням спортивних і мусичних агонів), що, певно, засвідчує особливо тісні відносини між Ольвією й Істрією саме в релігійній сфері.

У різних проксеніях трапляються незначні відмінності щодо формулювання, але з урахуванням вищенаведеного можна більш-менш вірогідно реконструювати повний текст проксенії так: [У добрий час! Ольвіополіти надали *такому, сину такого-то*] калхедону, йому самому і нащадкам його проксенію, право громадянства, звільнення від мита на всі товари [які б не ввіз чи вивіз він сам або слуги, та надали право входу до гавані та виходу з гавані і у воєнний, і у мирний час, без конфіскації та без укладення договору].

Підтвердженням датування проксенії другою половиною IV ст. до н. е. є й обставини зовнішньополітичного становища Калхедона у той час. На зламі V—IV ст. до н. е. це місто було під жорстким політичним і економічним контролем Афін. Останні, прагнучи утвердити свою владу на вузьких протоках між Середземним і Чорним морями і водночас послабити Візантію, який контролював торгівлю на Боспорі Фракійському, у 410 р. до н. е. влаштували на калхедонській території поблизу Хрисополя¹⁰ митницю, яка збирала 10-відсоткове мито з усіх суден, що проходили кризь протоку¹¹. Отже, очевидним є той факт, що тоді Калхедон не був спроможний проводити самостійні зовнішньополітичні або торговельно-економічні акції.

Буремні події Пелопоннеської війни завдали чималої шкоди торгівлі на протоках. І Спарта, й Афіни намагалися поставити Боспор Фракійський під свій контроль, по чергово загарбуючи міста на його берегах, що зумовлювало перманентну нестабільність в усій Пропонтиді.

Певна стабілізація відбулася після закінчення війни, однак діяльність спартанців у підконтрольних їм містах викликала незадоволення місцевого населення. Тому після утворення Другого Афіńskiego морського союзу міста на Боспорі Фракійському увійшли до його складу. Проте з часом Афіни знову намагалися поставити союзників під свій контроль. На протигагу Візантію, вони особливо пильно контролювали азіатський бік протоки, що, безумовно, завдавало чималої шкоди інтересам Калхедона. Досить активними ці дії афінян були під час Союзницької війни, в якій Калхедон підтримував противників Афін. Поки афіняни контролювали ці порти, ніщо не заважало їм вільно торгувати з містами на Понті Евксінському і вивозити, зокрема з Боспору Кімерійського, велику кількість хліба, яким щорічно забезпечувалася половина мешканців Афін.

Занепад афіńskiej гегемонії не дав повної політичної й економічної незалежності Калхедона. Місто підпало під контроль свого набагато сильнішого сусіда — Візантія¹². Візантіїці почали активне втручання у внутрішні справи Калхедона, замінивши в ньому олігархічний уряд на демократичний¹³.

Лише після облоги Візантія у 340 р. македонським царем Філіппом II, яка призвела до істотного послаблення полісу, Калхедон, нарешті, отримав можливість вести самостійну зовнішньополітичну й торговельно-економічну діяльність.

Епіграфічні дані свідчать, що калхедонці в Північному Причорномор'ї вели торгівлю не тільки з Ольвією. Серед нечисленних проксеній, наданих купцям у Боспорській державі, до однієї з найбільш ранніх — найімовірніше, часу останнього десятиліття правління Перісада I та його синів — належить і проксенія халхедонянам (=калхедонянам)¹⁴. Можливо, що слідом за калхедонським торговцем, який отримав привілеї в Ольвії, інші купці з Калхедона, серед яких також міг бути вищезазначений або його родичі, розширили торговельні зв'язки з

північнопонтійськими містами. Водночас правителі Боспору і, зокрема, Перісад I, який продовжував традиції свого батька Левкона I щодо найтісніших різнобічних відносин з Афінами, потребували дружніх контактів з калхедонцями для вільного проходу через протоку.

Калхедон мав тривалі торговельно-економічні інтереси і на Західному Понті. Ще в середині VI ст. до н. е. мегарці з калхедонцями заснували тут місто Месембрію, куди на початку V ст. до н. е. прибула ще одна партія калхедонських колоністів, які разом з візантійцями тікали від перських репресій.

Очевидно, калхедонські торговці були добре відомими і в Істрії. В усякому разі, навряд чи без попереднього знайомства громадяни цього полісу відправили б у III ст. до н. е. до Калхедона спеціальне посольство за оракулом Аполлона Хресторія з приводу введення культу єгипетського бога Сарапіса¹⁵. Це безсумнівне свідчення культурно-релігійних зв'язків Істрії з Калхедоном не заважає припушенню, що саме торговці з Калхедона проклали дорогу до Істрії, як і до Ольвії та Пантікапея.

Проте серед усіх вищезгаданих полісів (можливо, за винятком Месембрії) найтісніші зв'язки Калхедон установив саме з Ольвією. У Калхедоні було знайдено дуже фрагментований декрет III ст. до н. е., в якому зберігся лише топонім ΥΠΑΝΙΝ¹⁶. Відповідно до аналогічних форм пояснення демотіконів, у ньому першовидавцем Р. Меркелбахом було реконструйовано [ΟΛΒΙΑΝΟΣ ΤΩΝ ΠΡΟΣ] ΥΠΑΝΙΝ, а Ю.Г. Виноградовим — [ΟΛΒΙΟΠΟΛΙΤΑΙ ΤΗΣ ΠΡΟΣ] ΥΠΑΝΙΝ¹⁷. Останнє є більш правомірним, оскільки на всіх документах і монетах Ольвії того часу ставився демотікон ΟΛΒΙΟΠΟΛΙΤΑΙ.

Якщо така реконструкція є вірною, то вона свідчить про те, що ольвіополіт у III ст. до н. е. був удостоєний почесного проксенічного декрету у Калхедоні. Виходячи з цього можна вважати, що в IV—III ст. до н. е. між Калхедоном і Ольвією існували, певно, постійні торговельно-економічні зв'язки. Можливо, у результаті успішних торговельних і дипломатичних дій спочатку калхедонець в Ольвії здобув привілеї, а через деякий час подібні привілеї в Калхедоні були надані якомусь ольвіополітові.

Варто зазначити, що така обопільна зацікавленість щодо налагодження торговельних відносин є рідкісною, принаймні для Ольвійського поліса. В історії Ольвії доримського часу поки що відомі ще два випадки прийняття проксенічних декретів як у цьому місті, так і в полісі-партнері для стимулювання обопільних торговельних й культурно-політичних зв'язків. Першим з таких полісів був Херсонес, тісні контакти якого з Ольвією, крім епіграфічних пам'яток¹⁸, надійно підтверджуються різними археологічними джерелами¹⁹. Між другими партнерами, Істрією й Ольвією, також існували різнобічні відносини, про які можна стверджувати на підставі багатьох матеріалів²⁰. Проте на відміну від них, ольвійсько-калхедонські взаємозв'язки зафіксовані поки що лише фрагментованими проксенічними декретами. Ні в Ольвійському полісі, ні тим більш в Калхедоні не знайдено жодних свідчень про те, чим саме вони могли торгувати.

З одного боку, це пояснюється насамперед тим, що наші знання про Калхедон досить незначні. Археологічні дослідження його майже не проводились і навряд чи можливі у майбутньому, оскільки його залишки знаходяться на місці сучасного престижного передмістя Стамбула — Кадикей. Крім того, це місто ніколи не славилось виробництвом таких оригінальних речей або пам'яток мистецтва, за якими можливо було б одразу визначити їх належність. Опубліковані написи й монети не дають змоги більш-менш детально й конкретно вивчити характер ольвійсько-калхедонських відносин. З іншого боку, цілком імовірно, що їх торгівля велася переважно товарами тих категорій, які не збереглися.

Загалом вважається, що в Боспорській протоці Калхедон не відігравав особливо великої ролі порівняно зі своїм більш значним сусідом — Візантієм. Саме останній упродовж багатьох століть панував над цією вузькою протокою з Понту Евксинського до Пропонтиди і далі до Егеїди²¹.

Проте не слід применшувати стратегічну важливість розташування Калхедона і, відповідно, його значення як важливого транзитного пункту. Адже сам факт побудови афінянами митниці саме на калхедонській території, на протива-

гу Візантію, яскраво засвідчує, що кораблі, які прямували з Егеїди до Понту й у зворотному напрямку, заходили в гавані на калхедонському узбережжі. До речі, афіняни і в подальших конфліктах з Візантією, наприклад під час Союзницької війни, створювали бази на азійському березі Боспору Фракійського.

Події, які передували тій війні, яскраво свідчать про використання саме міського порту Калхедона як транзитного. Поліси, що розташовувались у Боспорі Фракійському, були незадоволені афінською політикою і як контрзахід примусово розвантажували у своїх портах афінські кораблі²². Серед цих полісів, крім Візантії, були Калхедон і Кізік. Імовірно, що прагнення Візантії взяти під свій контроль Калхедон й інші сусідні міста було викликано бажанням повністю монополізувати порти, які надавали відповідні послуги кораблям, що проходили через протоку.

Підсумовуючи вищевикладене, здається, немає підстав сумніватися, що однією з головних причин зацікавленості різних причорноморських полісів у налагодженні відносин з Калхедоном була важлива роль, яку останній відіграв на шляху до ринків Середземномор'я.

Слід зазначити, що роль Калхедона в міжполісній торгівлі не була лише пасивною. Поліс мав у розпорядженні власний флот, який міг проводити і самостійні зовнішньоторговельні операції. Перші згадки про калхедонський флот належать ще до VII ст. до н. е., коли правитель Калхедона Діней на чолі полісного флоту прийшов на допомогу до мегарських колоністів, які засновували Візантію, в їхній боротьбі з місцевими фракійцями²⁴. Діонісій Візантійський у переліку пунктів на калхедонському узбережжі згадує Навсіклею і Навсімахій, біля яких калхедонці давали морські бої²⁴. У середині VI ст. до н. е., як уже зазначалося вище, Калхедон брав участь у заснуванні Месембрії, а в 493 р. до н. е. туди ж вирушила нова партія переселенців. Очевидно, ці заходи потребували участі калхедонського транспортного флоту.

Отже, після істотного зменшення зовнішнього тиску після 340 р. до н. е. Калхедон мав змогу самостійно шукати торговельних партнерів на Понті, спрямовуючи свої судна до їхніх портів.

Проте навряд чи зовнішньоекономічний потенціал Калхедона вичерпувався транзитною торгівлею. Тому цікаво з'ясувати основні можливі статті калхедонського експорту, і хоча, як уже зазначалося, археологічні дані щодо цього, на жаль, майже відсутні, певну інформацію можна отримати з інших категорій джерел, передусім писемних.

Згідно з античною літературною традицією, назва міста Халхедон (= Калхедон), а також його місцезнаходження часто пояснювали наявністю покладів міді (ΧΑΛΚΗΣ), що багато в чому визначало топоніміку всього регіону²⁵. Окремі дослідники вважають, що головним фактором, який зумовив вибір місця для заснування полісу Калхедон у 80-х або першій половині 70-х рр. VII ст. до н. е. у менш вигідному порівняно з Візантією місці, була наявність покладів мідної руди, якої потребувала його метрополія — Мегари²⁶. Щоправда, запаси міді в районі Калхедона, на думку Л.А. Пальцевої, були не настільки великими, аби місто могло стати великим експортером цього металу, а лише достатніми для забезпечення власних потреб і потреб метрополії²⁷.

Проте мешканці Калхедона активно займалися пошуками нових джерел цієї сировини. Так, у районі майбутньої мегарсько-калхедонської колонії Месембрії теж знаходилися поклади мідної руди. Можливо, саме бажання забезпечити доступ до цих покладів і спонукало калхедонців приєднатися до мегарських колоністів, які вирушили заснувати місто²⁸. Інтервал між часом заснування Калхедона і Месембрії становив близько 60 років, і навряд чи за цей час населення першого настільки зросло, аби вважати перенаселення основною причиною виселення колоністів. Крім того, більшість дослідників відзначає не аграрний, а найімовірніше торговельний напрям економіки ранньої Месембрії²⁹.

Не варто також виключати можливість і посередницької ролі Калхедона в торгівлі малоазійською міддю, яку могли використовувати й ольвійські майстри³⁰.

Очевидно, калхедонці, як і більшість інших переселенців, задля економічного самозабезпечення і торгівлі мали займатися й аграрним господарством, значення якого в економіці поліса мало зростати в міру того, як вичерпувалися

запаси мідної руди. Більшість учених вбачає в Калхедоні суто аграрну колонію, оскільки мегарські колоністи, як і мілетяни, намагалися насамперед заволодіти родючими землями³¹. Символіка калхедонських монет також свідчить про аграрний напрям економіки полісу. На думку дослідників, така символіка може свідчити і про експортний характер землеробства³².

Проте існують і певні сумніви щодо можливостей хори Калхедона виробляти достатньо велику кількість товарної продукції. Відомо, що на схід від міста знаходились землі воєвничих віфінів, підкорити яких, перетворивши у залежне населення, подібно до того, як це зробили інші мегарські апойкії — Візантій та Гераклея Понтійська, Калхедон був не в змозі.

Загальновідомо, що багато грецьких міст розвивали власну економіку за рахунок посередництва у торгівлі з варварами, серед яких малоазійські племена займали не останнє місце. Так, на думку Л.А. Пальцевої, сусідня з Калхедоном мегарська колонія Астак була заснована саме для налагодження торговельних відносин з населенням внутрішніх районів Малої Азії³³. Аміс, фокейська апойкія в Південному Причорномор'ї, контролював торговий шлях углиб півострова, яким на узбережжя доставляли метали³⁴.

Калхедон міг виконувати роль посередника у торгівлі між грецькими державами та Віфінією — багатою країною на північному заході Малої Азії. У другій половині IV ст. до н. е. Віфінія мала серйозні проблеми у відносинах з узбережними областями. Могутні тирані Гераклеї Понтійської, яка досягла піку економічного розвитку, відрізали віфініям доступ до узбережжя Чорного моря, почавши наступ на внутрішні області Малої Азії³⁵. Єдиною можливістю для виходу до моря для Віфінії було налагодження торгівлі через порти азійського узбережжя Пропонтиди і передусім через найбільший серед них — Калхедон. Не виключено, що й Астак у той час також знаходився в руках калхедонців³⁶, які таким чином контролювали всі зручні гавані регіону.

Сталість інтересу віфінів до азійського узбережжя Боспору Фракійського та Пропонтиди і в подальшому засвідчує, що навіть після налагодження зв'язків з Гераклеєю та відкриття виходу до причорноморських портів вони продовжували активне утвердження в цьому регіоні, заснувавши неподалік від Астаку нову столицю своєї держави — Нікомедію³⁷.

Що ж могли експортувати віфініці через калхедонський порт? Ксенофонт писав про багату віфініську землю, яка родить ячмінь, пшеницю, різні овочі, просо, кунжут, смокви й виноград, підкреслюючи лише відсутність у ній маслин³⁸. Крім того, змальовуючи грабежі, якими займались грецькі найманці під час перебування на цих землях, історик відзначив наявність худоби, зокрема овець, а також рабів³⁹. Здобичі греки захопили так багато, що частину її, насамперед хліб, вони продавали грецьким купцям. Страбон, описуючи Віфінію, згадував її чудові пасовиська, де виробляли відомий салонський сир, і надзвичайно родючу рівнину навколо Асканійського озера⁴⁰. Отже, віфініськими товарами, які могли експортувати через калхедонський порт, були передусім продовольчі товари, зокрема хліб, а також шкіри, вовна і, можливо, раби.

Цілком імовірною була також торгівля металами з внутрішніми областями Малої Азії, в якій віфініці теж могли відігравати роль посередників. Вище вже згадувалося, що сусідній з Калхедоном Астак, можливо, було засновано саме для доступу до багатих копалень внутрішніх областей Анатолії. Проте він не зміг виконати свою роль унаслідок несприятливої зовнішньополітичної ситуації, яка склалася в сусідніх регіонах невдовзі після заснування цього міста. Після стабілізації обстановки в Малій Азії торгівля рудою могла поновитися. Враховуючи те, що Астак так ніколи й не став серйозним торговельним центром, логічно припустити, що торгівля малоазійським металом велася через інший пункт, на роль якого найкраще підходив саме Калхедон.

Немає сумнівів у тому, що в історії Ольвії IV ст. до н. е. були такі періоди, коли вона особливо гостро потребувала як продуктів харчування, так і металів. Найбільш значною подією, близькою за часом до дати проксенії, є облога міста полководцем Олександра Македонського Зопіріоном у 331 р. до н. е., коли вже перед наступом 30-тисячного македонського війська мешканцями була залишена його велика сільськогосподарська округа⁴¹. До того ж, є археологічні дані, які

дають змогу вважати, що віддалена хора Ольвії припинила своє існування на нетривалий період ще під час скіфо-македонського конфлікту 339 р. до н. е. і загибелі царя Атея. Згідно з цілком слушною думкою Я.В. Доманського, під час облоги Ольвії в першу чергу було спустошено поля, що є характерним для всіх військових дій⁴². У такому разі зрозуміло, що у цей важкий для міста час ольвіо-політам були потрібні привізний хліб й інші продукти харчування.

Очевидно також, що під час військових дій різко зростала потреба в металах, у тому числі й в міді, задля виготовлення предметів озброєння. Проте для вирішення питання, чи використовували при цьому саме калхедонську мідь, необхідні спеціальні дослідження, які в наш час навряд чи можливі.

Достатньо впевнено можна стверджувати, що надання проксенії калхедонцю є свідченням про зацікавленість Ольвії в налагодженні добрих стосунків з полісами, які виконували роль транзитних портів у Боспорі Фракійському для виходу на ринки Середземномор'я, точніше Егеїди. Саме в післязопіріонівський час ольвійська хора не тільки відновлюється після спричинених війною руйнувань, а й розширюється, досягаючи найбільших розмірів в історії полісу⁴³. Водночас починаються поступовий занепад Степової Скіфії і, відповідно, зменшення обсягу торгівлі з нею⁴⁴. Ольвіополіти були змушені шукати нові ринки збуту власної продукції. Якраз з другої половини IV ст. до н. е. починають інтенсифікуватися зв'язки з Родосом, Косом та іншими близькими до них торговельними центрами⁴⁵. У цьому контексті посилений інтерес Ольвії до полісів на Боспорі цілком логічний. Тому досить промовистим є той факт, що також у другій половині IV ст. до н. е. подібні до наданих калхедонцю привілеї отримав у Ольвії громадянин Візантія Делоптіх, син Меніска⁴⁶, чия родина, можливо, мала торговельні інтереси і на Боспорі Кімерійському⁴⁷.

Саме зацікавленістю в імпорті сільськогосподарської продукції з ольвійської хори можна пояснити надання в Калхедоні в III ст. до н. е. проксенії ольвіо-політові. У той час відносини Калхедона з Віфінією істотно погіршилися і, відповідно, погіршилося продовольче забезпечення міста.

Підсумовуючи вищевикладене, варто підкреслити, що ольвійська проксенія калхедонцю є важливим джерелом із зовнішньоекономічної історії Ольвійської держави другої половини IV ст. до н. е., яке розширює наші уявлення про склад торговельних партнерів Ольвії.

¹ *Леви Е.И.* Ольвия. Город эпохи эллинизма. — Л., 1985. — С. 85—88.

² *Milet I.3.* (1914); *Bilabel F.* Die ionische Kolonisation. Untersuchungen über die Gründungen der Ionier, deren staatliche und kulturelle Organisation und Beziehungen zu den Mutter-Städten. — Leipzig, 1920. — S. 81; *Gerkan A.* Zum Heiligtum des Apollon Delphinios in Milet // *Istambuller Forschungen.* — 1950. — 17. — S. 35—39; *Kleiner G.* Die Ruinen von Milet. — Berlin, 1968. — S. 33—35; *Виноградов Ю.Г., Русяева А.С.* Культ Аполлона и календарь в Ольвии // *Исследования по античной археологии Северного Причерноморья.* — Киев, 1980. — С. 27—28; *Русяева А.С.* Громадсько-політичні функції елліністичного храму Аполлона в Ольвії // *Археологія.* — 1989. — № 4. — С. 28—29 (з літ.).

³ *Див.* детально: *Rusjaeva A.S., Vinogradov Ju.G.* Apollon Ietros, Herrscher von Istros, in Olbia // *Civilisation grecque et cultures antiques peripheriques.* — Bucarest, 2000. — P. 229—238 (з літ.).

⁴ *Русяева А.С., Лунавский С.А., Назаров В.В., Назарчук В.И.* Отчет о раскопках в Ольвии на участке АГД в 1987 г. // *НА ІА НАНУ.* Зберігається в музеї історико-археологічного заповідника «Ольвія». Згадується: *Виноградов Ю.Г.* Понт Евксинский как политическое, экономическое и культурное единство и эпиграфика // *Античные полисы и местное население Причерноморья.* — Севастополь, 1995. — С. 21; *Vinogradov Ju.G.* Pontische Studien. — Mainz am Rhein, 1997. — S. 30.

⁵ Проксенія на честь орхоменця датується першою половиною IV ст. до н. е. (*Леви Е.И.* К истории торговли Ольвии в IV—III вв. до н. э. // *СА.* — 1958. — 28. — С. 234—247; *НО,* 4). В.П. Яйленко на підставі двох боспорських написів (КБН, 37, 991) та ново знайденої епітафії тегеата Пантія, які належать до часів існування Аркадійського союзу (370—362 рр. до н. е.), вважає, що тим самим часом потрібно датувати й ольвійську проксенію (*Яйленко В.П.* Матеріали к «Корпусу лапидарных надписей Ольвии» // *Эпиграфические памятники древней Малой Азии и античного Северного и Западного Причерноморья как исторический и лингвистический источник.* — М., 1985. — С. 218; пор.: *Леви Е.И.* Там же. — С. 241).

⁶ *Пор.:* *НО,* 1, 2, 3, 4; *Новиков Е.Б.* *Varia epigraphica* // *ВДИ.* — 1981. — № 4. — С. 113—114. На думку Є.Б. Новикова, який дослідив текстологію більшості фрагментованих про-

ксеній, така «особливість у формулюванні була, очевидно, характерною для документів початку IV ст. до н. е. (НО, 3, 4, 14), що дало привід деяким дослідникам піддати сумніву наявність вказівок на спадковість у деяких ольвійських декретах IV ст. до н. е.» (Новиков Е.Б. Указ. соч. — С. 113). Так, слідом за П.Й. Каришковським І.П. Нікітіна на підставі вищезгаданих проксеній, що збереглися фрагментарно, дійшла хибного висновку, що в V—IV ст. до н. е. проксенія в Ольвії надавалася лише одній особі (Пор.: *Карышковский П.О.* Материалы к собранию древних надписей Сарматии и Тавриды // ВДИ. — 1966. — № 2. — С. 157; *Никитина И.П.* Эволюция института проксии в Ольвии // Науч. труды Свердл. юрид. ин-та. Гос. аппарат. Историко-правовые исследования. — Свердловск, 1976. — Вып. 44. — С. 138.

⁷ *Виноградов Ю.Г.* Понт Евксинский ... — С. 21; *Vinogradov Ju.G.* Op. cit. — S. 30.

⁸ *Виноградов Ю.Г.* Синопа и Ольвия в V в. до н. э. Проблема политического устройства // ВДИ. — 1981 — № 2. — С. 74, прим. 61; *Он же.* Политическая история Ольвийского полиса VII—I вв. до н. э. Историко-эпиграфическое исследование. — М., 1989. — С. 139—140, 146.

⁹ *Напр.*, НО, 5, 6, 7, 9 та ін.

¹⁰ *Xen., Hell.*, I, 1, 22.

¹¹ *Невская В.П.* Византий в классическую и эллинистическую эпохи. — М., 1953. — С. 35, 36.

¹² *Там же.* — С. 221.

¹³ *Det.* XV, 26.

¹⁴ *КБН*, 2. Оскільки у боспорському написі не зберігся початок демотікону, то за аналогією, очевидно, з більш раннім ольвійським, краще його реконструювати [ΚΑΛΧΗ]ΔΟΝΙΟΙΣ, а не [ΧΑΛΚΗ]ΔΟΝΙΟΙΣ.

¹⁵ *Див.* детально: *ISM I*, 5; *Pippidi D.M.* Sur la diffusion des cultes egyptiens en Scythie Mineure // Studii clasice. Societatea de studii clasice din Republica socialista Romania. — 1964. — 6. — P. 108—118; *Tacheva-Hitova M.* Eastern Cults in Moesia Inferior and Thracia. — Leiden, 1983. — P. 115, № 22; *Merkelbach R.* Die Inschriften von Kalchedon. — Bonn, 1980. — S. 116.; *Parke H.W.* Oracle of Apollo in Asia Minor. — London, 1985. — P. 179.

¹⁶ *Merkelbach R.* Op. cit. — 4, 13.

¹⁷ *Виноградов Ю.Г.* От Риндака до Борисфена // Археология. — 1994. — № 2. — С. 145—146; *Vinogradov Ju.G.* Op. cit. — S. 337.

¹⁸ *IOSPE*. P, 345, 346; *НО*, 26, 28, 29 та ін.

¹⁹ *Русяева А.С.* Економічні і культурно-політичні відносини Ольвії з Херсонесом Таврійським // Археология. — 1983. — 44. — С. 7—14 (з літ.); *Золотарев М.И.* Херсонес и Ольвия в конце VI—II вв. до н. э.: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — Л., 1986. — С. 7 сл.

²⁰ *НО*, 7, 15; *Харко Л.П.* Монеты из раскопок Ольвии в 1946—1947 // Ольвия. Теменос и агора. — М.; Л., 1964. — С. 321—379; *Карышковский В.П.* Монеты Ольвии. — Киев, 1988. — С. 49; *Русяева А.С.* Религия и культы античной Ольвии. — Киев, 1992. — С. 35—41; *Rusjaeva A.S., Vinogradov Ju.G.* Op. cit. — S. 231—238.

²¹ *Див.*: *Невская В.П.* Указ. соч.

²² *Det.*, I, 6.

²³ *Hesyeh. Patria Const.*, 20. Діней, очевидно, був наступником ойкіста Калхедона Архія (див.: *Пальцева Л.А.* Из истории архаической Греции: Мегары и мегарские колонии. — СПб., 1999. — С. 170).

²⁴ *Dion. Byz. Anapl. Bosp.*, 5—9. FHG. T. 5. — P. 188 f.

²⁵ *Plin. NH*. V, 151; *Eustaph. Comm. ad Dion. Perieg.*, 803; *Dion. Byz. Anapl. Bosp.*, 11; *Hesyeh. Patria Const.*, 21.

²⁶ *Пальцева Л.А.* Указ. соч. — С. 168—169.

²⁷ *Там же.* — С. 168.

²⁸ *Там же.* — С. 207—208.

²⁹ *Блаватская Т.В.* Западнопонтийские города в VII—I вв. до н. э. — М., 1952. — С. 35; *Пальцева Л.А.* Указ. соч. — С. 209.

³⁰ *Ольговский С.Я.* Цветная металлообработка в греческих городах Северо-Западного Причерноморья: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — М., 1982. — С. 9.

³¹ *Пор.*: *Berard J.* L'expansion et la colonisation grecques jusqu'aux guerres mediques. — Paris, 1960. — P. 97; *Boardman J.* The Greeks overseas. — Harmondsworth, 1973. — P. 236; *Сапрыкин С.Ю.* Гераклея Понтийская и Херсонес Таврический. — М., 1986. — С. 18; *Пальцева Л.А.* Указ. соч. — С. 169.

³² *Абрамзон М.Г.* Хлебная торговля и ее символы на античных монетах // Торговля и торговец в античном мире. — М., 1997. — С. 77—89.

³³ *Пальцева Л.А.* Указ. соч. — С. 159 сл.

³⁴ *Максимова М.И.* Античные города Юго-Восточного Причерноморья. — М., 1956. — С. 64—65.

³⁵ *Сапрыкин С.Ю.* Указ. соч. — С. 115—117.

³⁶ *Berard J.* Op. cit. — P. 97, n. 9; *Пальцева Л.А.* Указ. соч. — С. 156.

³⁷ *Strabo* XII, IV, 2.

³⁸ *Xen. Anab.* VI, 4, 6.

³⁹ *Xen. Anab.* VI, 6, 1; VI, 6, 37.

⁴⁰ *Strabo* XII, IV, 7.

⁴¹ *Див.: Крыжицкий С.Д., Буйских С.Б., Бураков А.В., Отрешко В.М.* Сельская округа Ольвии. — Киев, 1989. — С. 100; *Vinogradov Ju.G.* Pontische Studien ... — S. 323—335; *Крыжицкий С.Д., Лейпунская Н.А.* Нижнее Побужье в эллинистическое время // Ольвия. Античное государство в Северном Причерноморье. — Киев, 1999. — С. 190—191.

⁴² *Доманский Я.В.* Ольвия и Скифия в раннеэллинистическое время // Причерноморье в эпоху эллинизма. — Тбилиси, 1985. — С. 237.

⁴³ *Крыжицкий С.Д., Буйских С.Б., Бураков А.В., Отрешко В.М.* Указ. соч. — С. 100.

⁴⁴ *Ольвия.* Античное государство ... — С. 218.

⁴⁵ *Там же.* — С. 213—214.

⁴⁶ *НО, 9.* Е.І. Леві датує цю проксенію не раніше останньої чверті IV ст. до н. е. (*див.: Леви Е.И.* К истории торговли Ольвии ... — С. 241), Ю.Г. Виноградов — пізньокласичним часом (*Виноградов Ю.Г.* Понт Евксиинский ... — С. 21.).

⁴⁷ *КБН, 17* (з літ.); *Леви Е.И.* Указ. соч. — С. 241.

Одержано 16.07.2002

А.С. Русяева, А.В. Одрин

ОЛЬВИЙСКИЙ ДЕКРЕТ В ЧЕСТЬ КАЛХЕДОНЦА И НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ОЛЬВИЙСКО-КАЛХЕДОНСКИХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ

Важный источник для исследования торгово-экономических взаимоотношений Ольвии с разными античными городами представляют собой проксении. Фрагмент одной из последних проксений найден при раскопках святилища Аполлона Истроса в Западном теменосе Ольвии. По сохранившейся части надписи можно восстановить, что она была предоставлена жителю Калхедона и его потомкам, получавших в Ольвии не только собственно проксению, но и политию, ателию, а также свободный беспощлиный ввоз и вывоз товаров как в мирное, так и в военное время во второй половине IV в. до н. э. По другим источникам известно, что в III в. до н. э. неизвестный по имени ольвиополит получил проксению в Калхедоне. Этот город, расположенный возле узкого пролива Боспор Фракийский, играл важную роль в торговой деятельности Ольвии с греческими городами Эгсиды в эллинистическое время. Авторы рассматривают возможные варианты торговых ольвийско-калхедонских связей, поскольку сами проксении не дают конкретных данных о том, что именно в то время могли вывозить Калхедон и Ольвия.

A.S. Rusiayeva, A.V. Odrin

THE EDICT IN HONOUR OF KALKHEDONIAN FROM OLBIA AND SOME QUESTIONS OF OLBIA AND KALKHEDON INTERRELATIONS

Proxenes are an important source to study economical and trade interrelations of Olbia and other ancient poleis. The fragment of one of the last proxenes was found during the excavations of the Apollo Iethrosos temple on the western temenos of Olbia. It can be restored by the part of inscription which has been intact that the proxene had been granted for an inhabitant of Kalkhedon and his descendants who took not only proxene proper but also polity, atelia and free on duty import and export of articles both at peace-time and at war-time in the second half of the 4th century BC. Judging by other sources in the 3rd century BC unknown inhabitant of Olbia took the proxene in Kalkhedon. This polis located near the narrow strait of the Thracian Bosphorus took a great part in the trade occupation of Olbia inhabitants in their interrelations with Greek towns of Aegean Sea at the Hellenistic time. The authors deal with possible version of the trade interrelations of Olbia and Kalkhedon, so far as the proxenes don't give concrete data about export of Kalkhedon and Olbia at this time.